

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “t̄b’a” md.leri; a.mlf., *Taḫṣilü'n-neṣ'eteyn ve taḫṣilü's-sa'âdeteyn*, Beyrut 1983, s. 93-108; *Kâmus Ter-cümesi*, III, 343-344; *Müsned*, I, 192; III, 332; V, 232, 252; Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *er-Red ve'l-ihticâc 'ale'l-Hasan b. Muḫammed b. el-Hanefiyye* (nşr. Muhammed İmâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve'l-tevhîd* içinde), Kahire 1971, II, 188-194; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), I, 258-266; Eş'arî, *el-İbâne* (Arnaût), s. 20-21, 147-148; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlioğlu), İstanbul 2005, I, 33-34; V (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, s. 35; VI (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, s. 8-9, 428; VIII (nşr. Halil İbrahim Kaçar), İstanbul 2006, s. 201; IX (nşr. Murat Sülün), İstanbul 2007, s. 48-50; XIII (nşr. Murteza Bedir), İstanbul 2008, s. 52; Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 51-54, 211-212, 289, 342-343, 611; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. M. Mürsî Âmir), Kahire 1397/1977, I, 29-30; II, 5; Tabersî, *Tefsîru Cevâmî'i'l-câmi'* (nşr. Ebül-Kâsim Gürcî), Tahran 1377 hş., 1999, I, 17, 301; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâ'ü'l-'alil* (nşr. İsmâ Fâris el-Haristânî), Beyrut 1417/1997, s. 229-287, 377; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 76; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 143-147; Elmallı, *Hak Dini*, I, 209-216.

YÜSUF ŞEVKİ YAVUZ

TABAKA

(الطبقة)

Memlük Devleti'nde
sultan memlüklerinin kaldığı
kışlalara verilen ad.

Tabaka kelimesinin “kışla” anlamında ilk defa I. Baybars döneminde Kahire'de Kal'atülcebel ve çevresinde inşa edilen kışlalar için kullanıldığı bilinmektedir. Tabakalar özellikle el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun devrinden itibaren önem kazanmış ve bunlara yeni ilâveler yapılmıştır. Tabakaların sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Nitekim Muhammed b. Kalavun döneminde on yedi tabaka varken Halîl b. Şâhin, IX. (XV.) yüzyılda Kahire Kalesi'nde her biri 1000 memlük alabilen on iki tabakanın varlığından bahseder. Memlükler'in son döneminde ise bu kışlaların dörde kadar düştüğü belirtilmektedir. Tabakalar “refref, tâziyye, zimâm (zimâmiyye), eşrefiyye, sandaliyye ve Mercan el-Hâzindâr” gibi genellikle tabakadan sorumlu olan hadım ağasının (tavâşi) adı veya göreviyle adlandırılırdı. Tabakalarda ikamet eden memlükler “mukaddemü'l-memâlikî's-sultânîyye” unvanını taşıyan bir kumandana bağlıydı. Her tabakanın başında bu kumandana bağlı “mukaddemü't-tibâk” unvanlı bir tavâşi ve onun da bir yardımcısı bulunurdu. Aynı zamanda askerî bir okuz özelliği taşıyan ta-

bakalara yeni getirilen çocuk yaştaki memlülklerle “küttâbiyye” (kitâbiyye) adı verilir. Sultanlar tabakaları zaman zaman bizzat teftiş ederlerdi.

Memlülkler tabakalara ırklarına ve yaşlarına göre yerleştirilir, tabakada eğitim gören memlülkler arasında kıdeme göre bir hiyerarşi bulunurdu. Yeni gelen kıdemsiz memlülk (ini) kışlasındaki kıdemli bir memlülkün (ağa) nezareti altına verilir. Aynı dönemde getirilen ve birlikte eğitim gören memlülkler (hoşdaş / hoşdaşıyye) arasında hayat boyu süren bir dayanışma olurdu. Yeni gelen çocuk yaştaki memlülklere tabakalarda önce Kur'an, yazı ve temel dinî bilgiler öğretilirdi. Bu eğitim fakih denilen hocalar tarafından yürütülürdü. Ardından fikhî bilgiler verilir, bulûğ çağına geldiklerinde askerî tâlimlere (furûsiyye) başlanırdı. Bu tâlimlerde çeşitli savaş oyunları, kılıç kullanma, ok ve mızrak atma, ata binme eğitimi verilir. Tabakalardaki askerî eğitim genelde on dört veya on beş ay sürerdi. Eğitim döneminde “câmekiyye” denilen bir çeşit maaş alan memlülklerin eğitimlerini tamamlayınca kadar evlenmeleri yasaktı. Eğitimi tamamlayan memlülkler yapılan bir törenle (itâka) âzat edilir, bu tören sırasında her birine silâh, at, özel elbise verilir. Daha sonra bunlar birliklere ayrılır, her birliğin başına bir emir tayin edilir. Askerî kabiliyetiyle sivriyenler terfi eder, geleceğin sultanları da çok defa onların arasından çıkardı. Tabakalarda disipline riayet etmeyen memlülkler şiddetle cezalandırılırdı. Memlülklerin tabakalardan ayrılmasına genellikle izin verilmemekle birlikte bazı dönemlerde gündüzleri şehre inmelerine, bazan da haftada bir günü şehirde geçirmelerine müsaade edilirdi. Berkuk döneminde memlülklerin kışlalardan çıkmasına ve evlenmesine izin verildiği, bunun giderek yaygınlaşması yüzünden kışlaların sadece bir eğitim merkezi haline geldiği belirtilmektedir. Makrîzî, bu uygulamanın askerî eğitimin kalitesini düşürmesinin yanı sıra ah-lâkî bozulmaya yol açtığını söyler (*el-Hittâ*, II, 214).

BİBLİYOGRAFYA :

İzzeddin İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Melikî'z-Zâhir* (nşr. Ahmet Hutayt), Beyrut 1430/1983, s. 341, 343; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-muştalâhi's-şerîf* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 136-137; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 481; Makrîzî, *el-Hittâ*, II, 183-187, 212-214; amlf., *es-Sülûk* (Ziyâde), II/1, s. 156-157, 229; II/2, s. 310, 313, 342, 377, 410, 516, 538; IV, 480; IV/3, s. 1053, 1065-1067; Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 27; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, III, 80-83; VI, 352-354; amlf., *en-Nücümü'z-zâhire*,

III, 19-20; XIV, 79; ayrıca bk. tür.yer.; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühür*, I-V, tür.yer.; Abdülmün'im Mâcid, *Nüzümü devleti selâîni'l-Memâlik ve rûsümühüm fi Mısr*, Kahire 1979, I, 15-19; D. Ayalon, “The Eunuchs in the Mamluk Sultanate”, *The Mamlük Military Society*, London 1979, III. makale; a.mlf., “Memlük Devletinde Kölelik Sistemi” (trc. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İstanbul 1988, s. 211-247; A. Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of al-Nâsir Muḫammad ibn Qalâwün*, Leiden 1995, s. 14-19; Cengiz Tomar, *Memlük Devleti'nde Askerî Kölelik Sistemi: 1250-1517* (doktora tezi, 2006), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 36-40; Altan Çetin, *Memlük Devleti'nde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007, s. 74-93; B. Fleming, “Memlük Saray ve Garnizonlarında Edebî Faaliyetler” (trc. Cengiz Tomar), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 12 (2005), s. 209-220.

CENGİZ TOMAR

TABAKAT

(الطبقات)

İslâm telif geleneğinde,
sahasında tanınmış şahsiyetlerin
biyografilerini konu edinen
telif türü.

Sözlükte “üst üste olan iki şeyin birbiriyle uyuşması, derece, mertbe ve konum bakımından örtüşmesi” anlamındaki **tabak** (tabaka, çoğulu tabakât) “sınıf, zümre” mânalarına da gelir. Kelimenin aslı olan **tabk** (el vb. bir şey kapalı olmak) az kullanılır (*Lisânü'l-'Arab*, “t̄bk” md.). İslâm geleneğinde sahâbe, tâbiîn, âlimler, edip, şair ve sanatkârlar, şüfler, düşünürler ve ayırıcı niteliklere sahip olan kişilerden söz eden telif türünü ifade eder. Sınıf, derece ve dönem ayırımı yapılmadığı halde muhtevaları alfabetik düzenlenen bazı biyografileri eserlerine tabakat adının verilmesi, müelliflerin eserlerine aldıkları kişileri bağımsız birer sınıf ve kategori oluşturacak derecede önemli kişiler olduğunu kabul etmesi veya tabakat kavramının zamanla asıl anlamını yitirerek toplu biyografilerin yer aldığı kitapları ifade eden bir terim haline gelmesinden kaynaklanmıştır.

□ ARAP EDEBİYATI. Arap edebiyatında şairler, edipler, müellifler, gramer ve lugat âlimlerinin biyografilerine dair çoğu tabakat adını taşıyan, dönem ve seviye bakımından tasnife tâbi tutulan veya tutulmayan çok sayıda eser kaleme alınmıştır. İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846[?]), Zamanımıza ulaşmış en eski kaynaklardan olan *Tabakâtü fuḫûli's-şu'arâ'* adlı eserinde Arap şairlerini sanatkârlıkları itibarıyla en iyiden en kötüyeye doğru sıraladığı gibi yaşadıkları dönem açısından Câhiliyye-

yûn, muhadramûn ve İslâmiyyûn kategorilerine ayırmış, eserlerinin değeri birbirine yakın olanları bir tabaka kabul ederek on üç Câhiliyyûn ve on İslâmiyyûn tabakası belirlemiş, toplam 114 şaire yer vermiştir. Devirlere göre bu üçlü tasnifi, Cuma-hî'den önce *Fuḥûletü's-şu'arâ*'sında Asmaî (ö. 216/831) yapmıştır. Cuma-hî'den sonra ünlü hiciv şairi Di'bil'in ikinci derecedeki şairlere de yer verdiği ve Câhiliye döneminde kendi zamanına kadar gelen şairleri ele aldığı *Ṭabaḳâtü's-şu'arâ*'sı gelir. İbn Kuteybe, *Ṭabaḳâtü's-şu'arâ*' adıyla da anılan *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*'sında şiir ve türlerine ilişkin giriş niteliğindeki bir bölümün ardından “evâilü's-şuarâ” diye bir kategori belirlemiş, daha sonra toplam 206 şairi Câhiliyyûn, İslâmiyyûn, Emeviyyûn ve Abbâsiyyûn şeklinde ayırarak biyografileri yanında şiirlerinden örnekler yer vermiştir. Şair ve edip İbnü'l-Mu'tez, *Ṭabaḳâtü's-şu'arâ'il-muḥdeşin* adlı eserinde Abbâsî halife, vezir, vali ve kumandanlarını öven şairlerden, Abbâsî Devleti'nin kuruluşundan kendi vefat yılı olan 296'ya (908) kadar gelenlerin biyografileriyle şiirlerinden örnekler kaydetmiş, vefat yıllarına göre sıraladığı 121 erkek, altı kadın ve ilâve ettiği beş şairi incelemiştir. Ebü Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'ârî'l-'Arab*'ında Arap şairlerini meşhur kasidelerine göre yedi tabakaya ayırmış, her tabakada yedi şairi ve her şairin meşhur kasidesini zikretmiştir. İlk altı kategoriye dahil olan şairlerin çoğu Câhiliyyûn ve muhadramûndan, üçü İslâmiyyûn'dandır. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-edebe*'inde Arap şairlerini Câhiliyyûn, muhadramûn, İslâmiyyûn ve muḥdesûn (müvellidûn) diye ayırmıştır. Bunların şiirlerini, lugat ve gramer kurallarını destekleyici örnek (şâhid) kabul edilip edilmemesi yönünden değerlendirmiş, “kudemâ” olarak nitelediği üç tabakadan ilk ikisinin şiirleriyle istişhâd edilebileceği ittifakla benimsendiği halde üçüncü tabakaya ait şiirlerin ihtiyatla şâhid kabul edildiğini ve dördüncü tabaka şairlerinin şiirleriyle istişhâda izin verilmediğini söylemiştir.

Arap şairlerini yetiştikleri ve yaşadıkları bölgelere göre tasnif eden tabakat kitapları da vardır. Bunlarda şairler Hicaz, Mekte, Medine, Suriye (Şam), Irak, Mısır, Azerbaycan, Cezîre, Endülüs, Mağrib, Rey, Cibâl, İsfahan, Fars, Kirman, Cürçân, Esterâbâd, Hârizm, Horasan ve Sicistan gibi yerlere göre gruplandırılmıştır. Bu teliflerin meşhur olanları birbirinin tamamlayıcı niteliğinde bir dizi oluşturur. Adlarında

tabakat kelimesi yer almasa da bu özelliği taşıyan eserler şöylece sıralanabilir: Hârûn b. Ali İbnü'l-Müneccim (ö. 288/901), *el-Bârî*; Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr*; Bâharzî, *Dümyetü'l-kaşr*; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Vişâhu Dümyeti'l-kaşr*; Dellâülkü-tüb, *Zinetü'd-dehr*; İmâdüddin el-İsfahânî, *Ḥarîdetü'l-kaşr*; İbnü's-Şa'âr, *Ukûdü'l-cümân*. Şehâbeddin el-Hafâcî'nin *Reyhânetü'l-elibbâsı* ile ona tetimme olarak yazılan Muhibbî'nin *Nefhatü'r-Reyhâne'si* ve İbn Ma'sûm'un *Sülâfetü'l-aşr*'ı da bu tür içinde sayılır. Seâlibî'nin *Yetimetü'd-dehr*'inin etkisinde kalan İbn Bessâm eş-Şenterî'nî hacimli eseri *ez-Zahîre fi meḥâsini ehli'l-Cezîre*'sinde Endülüslü şair, edip, tarihçi ve siyaset adamlarını Kurtuba (Cordoba) ve civarı, Batı Endülüs, İşbiliye (Sevilla) ve civarı, Doğu Endülüs, Doğu İslâm ülkelerinden Endülüs'e gelenler şeklinde bölgelere göre ele almıştır. Yine Osman b. Rebîa el-Endelüsî *Ṭabaḳâtü's-şu'arâ' bi'l-Endelüs*'ü, İbnü'l-Faradî *Ṭabaḳâtü (Aḥbâru) şu'arâ'il-Endelüs*'ü yazmıştır.

Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. 228/843), Muhammed b. Habîb, Sükkerî, İbn Ebü Tâhir Tayfûr, Abdülazîz b. Yahyâ el-Celûdî kaleme aldıkları eserlerde farklı kategorilere yer vermişlerdir. Medâinî *Kütüb fi aḥbârî's-şu'arâ*' adlı bir dizi eserinde annelerine nisbet edilen şairler, şüyüh şairler, gazâ yapan, hastalığında bir şiirle temessül eden veya bir ölüm dolayısıyla şiirle yahut sözle temessül eden, şiirlerinde bedevî kadınlarını şehirlî kadınlara tercih eden, irticâlen şiir söyleyen, yabani hayvanlar hakkında şiir yazan, söylediği bir şiirle isim alan, hükûme (hakemlik, devlet idaresi) hakkında şiir söyleyen, övgü veya yergisile nedîm olan, söylediği şiire nesirle cevap verilen, anne ve babasına itaat eden veya âsi olanlar şeklinde bir tasnife tâbi tutmuştur. İbn Habîb, Sükkerî, İbn Ebü Tâhir ve Celûdî de benzer gruplandırmalar yapmıştır (Sezgin, II, 97-101). Hasan b. Bişr el-Âmidî *el-Mü'telif ve'l-muḥtelif*'inde İmruülkays, Nâbiga, A'şâ, Amr, Muhammed gibi isim, künye, lakap ve nisbe açısından birbirine benzeyen şairleri tasnif ederek bunların birbirine karıştırılmasını önlemeye çalışmıştır. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî hacimli eseri *el-Eğânî*'de şiirlerin bestelenip okunmuş olmasını esas alıp şairlerin biyografilerini vermiş, onlarla ilgili bazı anekdotları aktarmış, bestelenip okunan şiirlerinden ve diğer eserlerinden örnekler zikretmiştir.

Bazı yazarlar kadın şairlere dair müstakil eserler yazmıştır. İbn Kuteybe *en-*

Nisâ' ve'l-ğazel, Hârûn İbnü'l-Müneccim *Aḥbârü'n-nisâ'*, Muhammed b. Halef *en-Nisâ' ve'l-ğazel*, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî *el-İmâ'ü's-şevâ'ir*, Üsâme b. Münkız *Aḥbârü'n-nisâ'*, Nâcî b. Abdülvâhid İbnü't-Tarrâh *en-Nisâ'ü's-şevâ'ir* gibi eserler telif etmiş, Zeyneb Fevâz el-Âmilîyye, *ed-Dürrü'l-mensûr fi ṭabaḳâti rabbâti'l-ḥudûr*'unda İslâm'ın ünlü kadınlarının biyografileriyle çeşitli yönlerini incelemiştir. İbn Sa'd'a da *Ṭabaḳâtü'n-nisâ'* adında bir eser nisbet edilir. Şuarâ biyografilerinin bir kısmı özgün başlıklara sahipken birçoğu önem verdikleri konuyu vurgulayacak biçimde *Ṭabaḳâtü's-şu'arâ'*, *Aḥbârü's-şu'arâ'*, *eş-Şu'arâ'*, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ'*, *Mu'cemü's-şu'arâ'*, *Fuḥûlü (fuḥûletü's-şu'arâ'* gibi genel başlıklar taşır. Nitekim kâtip ve yazarların biyografileriyle sanat ve eserlerine dair Lührâsb b. Kevgân'ın *Ṭabaḳâtü'l-küttâb*, Akuştin ile Seken b. Sa'îd'in *Ṭabaḳâtü'l-küttâb bi'l-Endelüs* adlı eserleri vardır (Sezgin, GAS, II, 93, 668, 669). Ceşyârî'nin *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*'ı, İbn Dürüstevyeh'in *el-Küttâb*'ı, İzzet Edîb'in *Mu'cemü Küttâbi Süriyye*'si de bu bağlamda zikredilmelidir.

Arap lugat ve gramer âlimleriyle ediplerinin biyografisi, anekdot ve eserlerine ilişkin çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Birçoğu tabakat adını taşıyan bu teliflerin bazılarında lugat ve gramer âlimleri birlikte veya müstakil olarak ele alınmış; nesil, ekol ve faaliyet gösterdikleri şehirler itibarıyla tasnife tâbi tutulmuş, bir kısmı da “üdebâ” başlığı altında edip, kâtip ve şairlerle lugat ve gramer âlimlerini bir arada ele almıştır. İbn Sellâm el-Cumahî'nin Basra mektebine mensup kadim nahiv âlimlerini beş nesil halinde sınıflandırması kendisinden sonra gelen Ebü't-Tayyib el-Lugavî, Ebü Saîd es-Sîrâfî ve Zübeydî gibi müellifleri etkilemiştir. Cuma-hî, Basra gramercilerini Ebü'l-Esved ed-Düelî'den başlayarak beş kuşağa ayırmıştır (*Fuḥûlü's-şu'arâ'*, neşredenin girişi, I, 12-23). Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn*'de tabakat yerine onun eş anlamlısı olan “merâtib” kelimesini kullanmış, Ebü'l-Esved'den başlayıp nesiller halinde elli dokuz nahiv ve lugat âliminin ilimdeki düzeylerini, aktardıkları rivayetleri, mensup oldukları ekoller ve hoca-öğrenci ilişkilerini Basra, Küfe, Bağdat, Mekte ve Medine şehirlerine göre tasnif ederek anlatmıştır. Ebü Saîd es-Sîrâfî de *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn*'de tabakat yerine merâtib kelimesini yeğlemiş, Basra mektebine mensup nahiv âlimlerini hoca-öğrenci zincirine ve mensup bu-

landukları nesillere göre tabakalara ayırıp ahbâr ve anekdot ağırlıklı olarak ele almış, Ebû'l-Esved'den başlayıp Müberred ve "ashab"ı ile bitirmiştir. Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* inde ilk defa daha ince ve bilinçli bir tabakat anlayışı ortaya koymuş, nahiv ve lugat âlimlerini nesil tabakalarına ve mensup oldukları ekollere göre sıralayarak kaydetmiştir. Önce Basra, ardından Kûfe nahivcilerini, daha sonra lugatçıları ele almıştır. Eserin son bölümünde nahiv ve lugat âlimlerini birlikte incelemiş, nesiller halinde üç tabaka Mısırlı, dört tabaka karyeli nahiv ve lugat âlimlerine yer vermiş, eserin sonunda Endülüslü nahiv ve lugat âlimlerini altı tabakada zikretmiştir. Merzûbânî'nin *el-Muktebes*'i ile bunun Yağmurî tarafından yapılan muhtasarı *Nûrû'l-kabes*'te nahiv, lugat, rivayet ve kıraat âlimleriyle edipler Basra, Kûfe, Bağdat şehirlerine göre ele alınmış, Ebû'l-Esved'den Ömer b. Şebbe'ye kadar elli dokuz Basralı, Kabîsa b. Câbir'den İbnü'l-A'râbî'ye kadar otuz Kûfeli, İbn İshak'tan Ebû Bekir es-Sûlî'ye kadar otuz bir Bağdatlı âlim, ayrıca dört nesep âlimi kaydedilmiştir. Kâdî Mufaddal b. Muhammed b. Mis'ar et-Tenûhî, *Târîhu'l-ulemâ'i'n-naḥviyyîn* adlı eserinde Basra, Kûfe ve Bağdat şehirlerinde yetişen nahiv ve lugat âlimleriyle kısmen kıraat ve fıkâh âlimlerini kendi zamanından geriye doğru nesiller halinde incelemiş, sekken bir nahiv ve lugat âlimini tanıtmıştır. Kemâleddin el-Enbârî, *Nûzhetü'l-elibbâ*² sında Ebû'l-Esved'den başlayıp İbnü's-Şecerî'ye kadar 181 edebiyat, lugat ve nahiv âlimine kronolojik sıraya göre yer vermiştir. Ediplerin biyografisine dair eserler arasında Ali b. Faddâl el-Mücâşî'nin *Şecretü'z-zehab*'i, Yâkût el-Hamevî'nin *İrşâdü'l-erib* adıyla da anılan hacimli eseri *Mu'cemü'l-üdebâ*'sı, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebsâr*'ı (ediplerle ilgili bölüm), Ahmed b. Emîn eş-Şinkitî'nin *el-Vasîf fi terâcimi'l-üdebâ*'sı, Butrus b. Süleyman el-Bustânî'nin *Üdebâ'ü'l-'Arab*'i, Cebbûr Abdünnûr'un *Mu'cemü'l-üdebâ*'sı, Muhammed Hırzüddin'in *Ma'rifetü'r-ricâl fi terâcimi'l-'ulemâ*³ ve *l-üdebâ*'sı zikredilmelidir. İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*'ında Ebû'l-Esved ed-Düelî'den başlayıp kendi zamanına kadar İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde yetişen lugat ve nahiv âlimleri, ayrıca bu alanlarla ilgili diğer âlimleri ele almış ve 1000 kadar biyografi kaydetmiştir. Abdülbâkî el-Yemenî'nin *İşâretü't-ta'yîn* (*Ṭabakâtü'n-nühât*), Firûzâbâdî'nin *el-Bulġa fi târihi* (*terâcimi*) *e'immeti* (*n-naḥv ve'l-*

luġa, Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin *Ṭabakâtü'n-nühât ve'l-luġaviyyîn*, Süyûtî'nin *Buġyetü'l-vu'ât fi ṭabakâti'l-luġaviyyîn ve'n-nühât* adlı eserleri isim sırasına göre düzenlenmiş, ancak Süyûtî Muhammed adlı müelliflere ilk sırada yer vermiştir. Aslında Süyûtî nahiv ve lugat âlimlerinin biyografisi ve anekdotlarına dair *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ*, *eṭ-Ṭabakâtü'l-vüştâ* ve *eṭ-Ṭabakâtü's-suġrâ* adıyla üç eser hazırlamış, ancak *eṭ-Ṭabakâtü's-suġrâ*'sı *Buġyetü'l-vu'ât* diye tanınmıştır. Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-luġaviyyîne'l-'Arab* adlı alfabetik ve ansiklopedik eserinde 5000'e yakın biyografi yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cumahî, *Fuḥûlü's-su'arâ*³, neşreden giriş, I, 12-23, 24-27, 65-69; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*³, I-II; İbnü'l-Mu'tez, *Ṭabakâtü's-su'arâ*³ (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1981; Ebû't-Tayyib el-Luġavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1375/1955, neşreden giriş, s. 3-4; Ebû Saîd es-Sirâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. M. İbrâhîm el-Ben-nâ), Kahire 1405/1985, neşreden giriş, s. 5-7; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1373/1954, neşreden giriş, s. 3-5; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (Fâûr), neşreden giriş, s. 9-10; a.e. (Hâşimî), neşreden giriş, I, 37-65; İbn Mis'ar et-Tenûhî, *Târîhu'l-ulemâ'i'n-naḥviyyîn* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv), Cize 1412/1992, neşreden giriş, s. 13-15; Kemâleddin el-Enbârî, *Nûzhetü'l-elibbâ*² (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, neşreden giriş, s. 10; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, neşreden giriş, I, 7, 24-26; Zeyneb bint Ali Fewâz, *ed-Dürü'l-menşûr fi ṭabakâti rabbâti'l-hudûr*, Bulak 1312; Brockelmann, *GAL*, I, 80, 93, 345, 346, 369, 375, 379; II, 93, 94; ayrıca bk. tür.yer.; *Suppl.*, I, 157-158, 169, 175; II, 44; ayrıca bk. tür.yer.; Sezgin, *GAS*, II, 93-102; VIII, 16-19; IX, 13-23; ayrıca bk. tür.yer.

İSMAIL DURMUŞ

□ TEFSİR. Taşköprizâde Ahmed Efendi, diğer ilim dallarında olduğu gibi tefsir ve kıraat âlimlerine dair çalışmalar için de "ilmü tabakâti'l-müfessirîn" ve "ilmü tabakâti'l-kurrâ" adlarını kullanmıştır (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 284). Aslında bunun kökü oldukça eskilere dayanır. "Mu'cemü'l-müfessirîn" adlandırmasının tabakata yakın bir mânada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak mu'cem türü eserlerde müfessirler çok defa dönem merkezli bir yaklaşım yerine başka usullerle tanıtılmıştır. "Esmâü ricâli't-tefsir" veya "esmâü ricâli'l-kırâât"lerde tefsir ve kıraat âlimleri kaydedilmektedir. Son dönemde bazı eserlere "et-tefsir ve'l-müfessirün" veya "el-müfessirün" gibi adlar verilmiş, bu eserlerde de müfessirlerin biyografileri ele alınmıştır. Telif edilen kitaba müellifi tarafından

hangi ad verilirse verilsin müfessirleri belli bir usul ve sıra ile inceleyen eserlere "tabakâtü'l-müfessirîn" veya "mu'cemü'l-müfessirîn" ismi verilebilir. Başta Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı olmak üzere Kur'an ilimleri kitaplarının bir kısmında "tabakâtü'l-müfessirîn" bölümleri bulunmaktadır. İbn Akile'nin *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı hacimli kitabında 153. bölüm bu başlıkla adlandırılarak *el-İtkân*'da yer alan bilgilerin genel bir tekrarı yanında müfessirlere dair bazı yeni bilgiler eklenmiştir. Müfessirlerin biyografilerine sadece tabakâtü'l-müfessirîn eserlerinde değil genel nitelikli tabakat kitaplarında da rastlanır. Mu'tezilî, Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî ve Şîî âlimlerinin veya sûflerin biyografilerine dair tabakat kitaplarında söz konusu mezheplere ve düşünce ekollerine mensup müfessirler de tanıtılır.

Tabakâtü'l-müfessirîn eserlerinde ilk tabakanın hangi dönemden başlatıldığı hususu önemli bir konudur. Müfessirlerin ilki Resûl-i Ekrem ve onun ashâbı olduğu için bazı kitaplarda önce sahâbî müfessirlerin tanıtıldığı görülür. Kişinin eser telif etmiş olmasının esas kabul edildiği çalışmalarda ise daha çok tâbiîn dönemiyle başlangıç yapılır. Çünkü ilk telif eserler sahâbe sonrasında tâbiîn veya tebeu't-tâbiîn âlimleri tarafından kaleme alınmıştır. Müstakil bir tefsir dışında yer yer tefsirle ilgili eser meydana getirenlerin tanıtıldığı tür içinde her tabakanın ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği hususunda bir birlik bulunmamaktadır. Ancak zaman dan hareketle telif edilen eserlerde hicrî her yüzyıl genellikle bir tabaka kabul edilmiştir. Müfessirlerin biyografisine dair tabakat kitaplarının ilkinin Süyûtî'ye ait olması, geçen uzun süre içinde tabaka oluşturma anlayışının diğer ilimlerde olduğu gibi iyice yerleştiğini ortaya koymaktadır (tabakâtü'l-müfessirîn literatürü için bk. MÜFESSİR).

Kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren eserlerden olan tabakâtü'l-kurrâların telifi tabakâtü'l-müfessirînlerden öncedir. Bunun sebebi, ilk dönemde sayıları bir hayli fazla olan kıraat âlimlerinin büyük bir kısmının daha çok kıraatle meşgul olması, tefsir âlimlerinin ise hadis, fıkâh, kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerde de şöhret kazanmasıdır. Bunlardan ya genel nitelikli tabakat kitaplarında söz edilmiş ya da muhaddis, fakih, mütekellim ve mutasavvıfların hayatını konu alan kitaplarda biyografilerine yer verilmiştir. Kıraat âlimlerinin biyografilerini kaydeden ilk müellifin tesbitinde de çeşitli görüşler ileri sü-